

dr hab. Monika Sidor
Katedra Literatury Rosyjskiej
Instytut Filologii Słowiańskiej
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Iwony Zdanowicz *Экологическая проблематика в русской литературе*, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Wandy Supy, Białystok 2018, 293 ss.

Zagadnienie ekologii w literaturze, któremu poświęcona jest recenzowana praca, należy ciągle do stosunkowo słabo zbadanych na polu literaturoznawstwa, mimo niewątpliwego znaczenia refleksji ekologicznej w ogóle. Do rozmyślań nad stosunkiem człowieka do przyrody skłaniają przecież negatywne efekty rozwoju cywilizacji obserwowane w środowisku naturalnym: zanieczyszczenie atmosfery, zmiany klimatu, degradacja ekosystemów czy wymieranie całych gatunków zwierząt i roślin. Te kwestie, jeszcze niedawno poruszające przede wszystkim przyrodników i ekologów, dziś stają się tematami angażującymi coraz większe kręgi społeczeństwa, dyskutowanymi w mediach, podejmowanymi w dyskusjach politycznych, wybrzmiewającymi wyraźnie w rozważaniach nad przyszłością techniki, przemysłu czy, szerzej, cywilizacji i życia na Ziemi. Niemniej mogą one być rozpatrywane także w innym aspekcie, filozoficznym, układającym się w długą tradycję rozważań nad miejscem człowieka w świecie, nad jego stosunkiem do otoczenia, nad odpowiedzialnością ludzi za ich *oikos* czy wreszcie nad konfliktem natury i kultury. Nowy wymiar tych problemów manifestuje się w postaci nurtu tak zwanej filozofii ekologicznej i podejmowany jest na przykład przez takich myślicieli jak Henryk Skolimowski. Obydwa zarysowane kierunki refleksji podjęte zostały w pracy *Экологическая проблематика в русской литературе*.

Dociekania p. mgr Iwony Zdanowicz dotyczą więc spraw niezmiernie aktualnych i w najwyższym stopniu ważnych dla współczesnej humanistyki, których wspomniana dość rzadka obecność w literaturoznawstwie powinna być bliżej omówiona. Trzeba przyznać, że w anglojęzycznym środowisku naukowym od lat dynamicznie rozwijają się badania w nurcie ekokrytyki czy geopoetyki.

Sama zaś przyroda zajmuje przecież jedno z czołowych miejsc w kręgu tematów literackich, podobnie jak refleksja nad miejscem człowieka w świecie. Literatura rosyjska, która, jak wiadomo, chlubi się tym, że zawsze brała na siebie specjalne zadania, gdzie indziej przynależne filozofii, socjologii czy etyce, i nie pomijała żadnych ważnych dla narodu czy kraju spraw, w oczywisty sposób podejmowała także problemy ekologiczne. Jednak liczba opracowań poświęconych kwestii ochrony środowiska naturalnego i analizie postawy człowieka wobec wymienionych zagadnień jest ciągle proporcjonalnie niewielka. Można mówić o pewnej luce badawczej, która wciąż czeka na wypełnienie, mimo niezwykle ciekawych badań nad ekologią kulturową, etyką ekologiczną lub panekologizmem w twórczości wybranych pisarzy. Już z tego względu przedstawiona mi do recenzji dysertacja zasługuje na szczególną uwagę. Dotychczas na gruncie polskim podobne kwestie podejmowane były przez nielicznych badaczy, spośród których warto wymienić na przykład Julię Fiedorczuk, a w obrębie literaturoznawstwa slawistycznego w pierwszym rzędzie należy wspomnieć o pracach Justyny Tymienieckiej-Suchanek, koncentrujących się na problemach uprzedmiotowienia zwierząt.

W tym kontekście trzeba jednak wyrazić pewną uwagę co do zakresu badań proponowanych przez mgr Iwonę Zdanowicz. Wydaje się, że wiele korzyści przyniosłoby chronologiczne zawężenie pola badawczego, powiedzmy w podtytule, albo bardziej szczegółowe wyjaśnienie obecnej szerokiej formuły w części wstępnej, tym bardziej, że na stronie 27. wyraźnie wskazano, że polem „kompleksowych badań” jest problematyka ekologiczna w prozie wieku XX i początku XXI wieku oraz w publicystyce drugiej połowy XX wieku, a działania te zakładają, według Doktorantki, analizę „kluczowych osiągnięć” następujących pisarzy: Leonida Leonowa, Walentina Katajewa, Michaiła Priszwina, Wiktora Astafjewa, Walentina Rasputina, Siergieja Załygina i Romana Sienczyna. Autorka dokonała wyboru dzieł, w których, jak pisze, problematyka ekologiczna została wyrażona najpełniej. Powstać może więc mylne (jak pokazuje przykład choćby pominiętej tu twórczości Andrieja Bitowa) wrażenie, że w pozostałych utworach literatury rosyjskiej problematyka ekologiczna po prostu nie została dostatecznie jasno wyrażona. Warto byłoby szerzej objaśnić kryterium wyboru i powody, dla

których na podstawie przedstawionych utworów można mówić o całości literatury rosyjskiej. Pytanie o przesłanki jest szczególnie ważne, gdyż cel badań (s. 27) również określono bardzo szeroko, a jest nim, (w tłumaczeniu): „szczegółowe objaśnienie roli prozy artystycznej i publicystyki w walce o świadomość ekologiczną”, samo zaś opracowanie to „próba literacko-historycznej syntezy relacji literatura rosyjska – ekologia”. Wydaje się, że bardziej szczegółowe uzasadnienie wyboru tekstów lub zawężenie tytułu pracy pozwoliłyby uniknąć wrażenia niekonsekwencji badawczej.

Powyższa uwaga wydobywa jednocześnie, jak mi się wydaje, dwie ważne cechy dysertacji, uwidoczniające się już na wstępnym etapie lektury, a są nimi: niezwykle duży stopień trudności zaplanowanych eksploracji i maksymalistyczna postawa Badaczki, wyrażająca się w dążeniu do uwzględnienia jak największej ilości aspektów badanych zagadnień, naświetlenia wielu dodatkowych odniesień, teorii i faktów. Autorka wybrała w ten sposób najtrudniejszą drogę opracowania problemu, starając się połączyć szczegółowe analizy z interdyscyplinarnymi syntezami. Budzi szacunek wysiłek włożony w przedstawione badania, udokumentowany obszernymi rozmiarami dysertacji (część badawcza liczy ponad 260 stron) oraz językowa sprawność autorki, prowadzącej dyskurs naukowy po rosyjsku.

Przedstawiona mi do recenzji praca odznacza się przemyślaną strukturą; składa się z obszernego wstępu, czterech rozdziałów analitycznych, zakończenia, bibliografii oraz streszczenia polskiego i angielskiego.

We wstępie Autorka przedstawia dzieje relacji człowieka do przyrody w oszalałającym zakresie czasowym od prehistorii do współczesności. Ta część pracy ma stanowić jednocześnie wprowadzenie do problematyki ekologicznej oraz do badań literaturoznawczych, propedeutyka ekologii rozpada się zaś na ukazane paralelnie dzieje rozwoju cywilizacji ludzkiej i proces uświadamiania sobie przez człowieka jego pozycji w środowisku przyrodniczym. Wzięto tu pod uwagę interdyscyplinarne rozważania, których wspólnym mianownikiem jest odniesienie człowiek – natura, stąd w tekście pojawiają się objaśnienia pojęcia ekologii i bioetyki obok zagadnień kosmizmu rosyjskiego czy marksizmu. Twórczość literacka zostaje tu potraktowana jako szczególny przypadek refleksji

nad przyrodą, a nazwiska Michaiła Priszwina czy Wiktora Astafjewa sąsiadują z omówieniami prac Konstantina Ciołkowskiego czy Nikołaja Fiodorowa. Wprowadzenie kończy się wskazaniem najważniejszych problemów ekologicznych współczesnej Rosji i informacją o kierunkach obecnej polityki ekologicznej tego kraju. W moim przekonaniu ładunek informacyjny i różnorodność materiałowa rozważań wstępnych są tak znaczące, że warto byłoby podzielić tę część dysertacji na kilka sekcji, wyodrębniając chociażby te fragmenty, które dotyczą metody badań i wyboru tematu oraz kryterium selekcji materiału badawczego. Szczególnie odczuwalny jest brak ulokowania w nurcie humanistyki ekologicznej, a więc dłuższej refleksji metodologicznej, pozwalającej uzasadnić swobodne wykorzystywanie prac filozoficznych, naukowych i dokumentów prawnych, odwracanie porządku chronologicznego, mieszanie dyskursów i poziomów badawczych. W rozdziale wstępnym dobrze byłoby odwołać się do pokaźnego już dorobku ekokrytyków i umieścić stan badań nad problemami ekologii w literaturze, dowodzący aktualności podjętych refleksji w sposób znacznie bardziej przekonujący niż faktyczna sytuacja ekologiczna Rosji. W przedstawionym katalogu podejść i nurtów myślowych brakuje mi zaś odniesienia do religii prawosławnej, która miała przemożny wpływ na rosyjską świadomość ekologiczną i jest faktycznym źródłem wielu z omówionych w pracy idei (wymieńmy tu choćby koncepcje Nikołaja Fiodorowa czy Władimira Sołowjowa).

Rozdział pierwszy (*Экологическая проблематика в русской литературе 20-30-х гг. XX века*) stanowi jedną z dwóch najbardziej rozbudowanych części dysertacji, ukazuje szeroką gamę problemów filozoficznych, światopoglądowych i kulturalnych, nie ograniczając się tylko, jak wskazano w tytule, do pierwszego dwudziestolecia porewolucyjnego. Rdzeniem analitycznym są tutaj rozważania na temat wybranych utworów literatury wczesnego okresu radzieckiego autorstwa Leonida Leonowa, Walentina Katajewa i Michaiła Priszwina, poprzedzone dłuższym szkicem, przedstawiającym podstawy filozoficzne i społeczne relacji człowiek – środowisko naturalne w Związku Radzieckim. Autorka zajmuje się narastającą od XVII wieku rolą techniki w procesie zawłaszczania przez człowieka władzy nad światem przyrody

(s. 31-35), prowadzącą aż do wytworzenia cywilizacji technicznej i przeformułowań w ramach antropologii filozoficznej. Według Doktorantki na szczególną uwagę zasługują w tym kontekście podstawowe założenia filozofii techniki Ernsta Kappa, ale także na przykład prace Ludwiga Feuerbacha, Karla Marxa, Martina Heideggera i Władimira Sołowjowa, które zostały zreferowane w zasadniczym wywodzie oraz rozbudowanych przypisach. W tej części pracy wyraźniej powinna być wyartykułowana teza główna, wprowadzająca porządek w skomplikowane rekapitulacje myśli koryfeuszy filozofii światowej. Natomiast kluczowe znaczenie dla owego rozdziału mają, w moim odczuciu, passusy poświęcone sytuacji kulturalnej i społecznej Rosji w latach 20. i 30., które ukazują niezbędne tło dla działalności przestawionych dalej pisarzy i faktyczną determinantę większości ich wyborów twórczych (s. 39-49).

W podrozdziale *Социалистическое строительство в романе Леонида Леонова «Соть»* na podstawie analizy obrazów przyrody i związanej z nimi symboliki oraz charakterystyki bohaterów pierwszej Leonowowskiej powieści produkcyjnej, autorka pokazuje ambiwalentny stosunek pisarza do bezpardonowej industrializacji, przeprowadzonej w Związku Radzieckim, oraz do koncepcji „nowego człowieka” zachłystującego się ideologią i bezrefleksyjnie zrywającego, uświęcony tradycją ludową i religijną, kontakt z przyrodą. Chodzi więc o te same procesy i zjawiska, które Walentin Katajew w powieści-kronice *Часе, наперед!* (omówionej w podrozdziale drugim *Явление социалистического соревнования в романе-хронике Валентина Катаева «Время, вперед!»*) przedstawia z pełną akceptacją, ukazując przyrodę jako oporną materię, utożsamianą z zacofaniem (s. 66). W trzecim, najobszerniejszym podrozdziale tej części (*«Жизнемысль» в творчестве Михаила Пришвина как протест против эксплуатации природы*) obiektem badań Autorki są utwory Michaiła Priszwina, który został pokazany jako jeden z najsurowszych krytyków nieograniczonej ingerencji człowieka w środowisko przyrodnicze. Doktorantka zwraca między innymi uwagę na korespondencję Priszwinowskich rozważań artystycznych o miejscu człowieka w świecie i filozoficznych idei regulacji przyrody Fiodorowa (s. 87) czy noosfery Władimira Wiernadskiego (s. 91).

Rozdział drugi recenzowanej pracy jest poświęcony sposobom ujęcia problematyki ekologicznej w prozie rosyjskiej oraz publicystyce drugiej połowy XX wieku. Autorka rozpoczyna tu znów od przypomnienia ideologicznych podstaw woluntarystycznego podejścia władz sowieckich do kwestii środowiska naturalnego, a także pierwszych przykładów myśli proekologicznej. Po raz trzeci pojawia się więc w pracy omówienie dorobku rosyjskich kosmistów (przypisy na s. 17, 77 i 95), tym razem potraktowanego jako filozoficzne tło prozy wiejskiej, która jest przedstawiona jako „swoista odpowiedź na hasła technocentryzmu i racjonalizmu” (s. 98) oraz próba wskrzeszenia form kultury tradycyjnej. W moim odczuciu przy omawianiu okoliczności zaistnienia w rosyjskim procesie literackim prozy wiejskiej autorka mogłaby wyrazić swoje stanowisko wobec innych badań poświęconych temu fenomenowi literackiemu, w tym do tendencji mitologizacyjnych właściwych okresom kryzysu, które zostały wspomniane jedynie skrótowo (na s. 97), oraz czynników historycznych i literackich wymienionych na przykład w monografii *Naród i państwo w twórczości pisarzy rosyjskich nurtu „wiejskiego”* przez Aleksandra Wawrzyńczaka. Chodzi o wyraźne umotywowanie wybranej perspektywy badawczej i wskazanie jej pozycji wobec innych stanowisk.

W dwóch podrozdziałach tej części analizom poddane zostały utwory literackie Wiktora Astafjewa i Walentina Rasputina. Dorobek pierwszego z piewców Syberii reprezentują w recenzowanej pracy różne formy prozatorskie, ale przede wszystkim powieść *Królowa ryb*. Nakreślono tu charakterystyki bohaterów i ich system wartości, a także ich odniesienie do tradycji i natury. Szczególnie ciekawie ujęte zostały religijne konotacje poszczególnych obrazów, rozważania o warunkach ludzkiej koegzystencji z przyrodą i idea „człowieka naturalnego”. Specyficzna postawa etyczna, polegająca na narzuceniu sobie granic interwencji w świat przyrodniczy, jest tu przedstawiona jako miernik integralności osobowości. Według podobnych kategorii mgr Iwona Zdanowicz przeprowadziła analizę utworu *Pożegnanie z Matiorą* Walentina Rasputina. Autor został tu przekonująco ukazany jako czołowy pisarz nurtu naturozoficznego w literaturze rosyjskiej, nie tyle wykorzystujący materiał etnograficzny, ile zanurzony w tradycjach ludowych i kulturze Syberii (s. 130). Właśnie odniesienie

do folkloru syberyjskiego i specyficzna ludowa etyka stanowi ważny wyróżnik myślenia ekologicznego Rasputina.

Ostatnia sekcja tego rozdziału dokumentuje badania Doktorantki nad problemami ekologii w publicystyce obydwu wymienionych wyżej pisarzy. Rozważania zostały więc rozszerzone również o krótki ekskurs dotyczący historii publicystyki rosyjskiej, szczególnie tej uprawianej przez literatów i ujawniającej problemy środowiska naturalnego. Kontekstem do przedstawienia stanowiska Astafjewa i Rasputina posłużyły Autorce ustalenia Siergieja Dieriabo na temat świadomości ekologicznej w wariancie ekocentrycznym i antropocentrycznym. W szkicach autobiograficznych Astafjewa podkreślono bezkompromisowość ocen i silne wyeksponowanie nastrojów eschatologicznych (s. 178). Natomiast reportaże i wspomnienia Rasputina interesują mgr Zdanowicz przede wszystkim w wymiarze filozoficznym i mitologicznym, ale także jako narzędzie realnej walki pisarza w obronie naturalnego krajobrazu Syberii oraz godnego życia jej mieszkańców. Tradycyjny człowiek Syberii jest tu wyraźnie przeciwstawiony pozbawionemu świadomości zakorzenienia człowiekowi radzieckiemu, a rozmyślenia o postępie technologicznym i przyszłości ludzi na Ziemi przyjmują charakter wizji apokaliptycznych.

Obiektem dociekań mgr Zdanowicz w rozdziale trzecim recenzowanej dysertacji jest twórczość Siergieja Załygina (*Взаимодействие людей с природой в творчестве Сергея Залыгина 1990-х годов*), filozofującego pisarza i działacza społecznego, którego utwory wyróżnia głęboka refleksja o sprawach najistotniejszych, a zarazem osadzenie w realiach codzienności. Doktorantka zastosowała temporalne kryterium doboru materiału, skupiając się przede wszystkim na tekstach publicystycznych i literackich twórcy z lat 90. ubiegłego wieku, lecz nie ograniczając się tylko do nich. Interesuje ją Załyginowski sposób ujęcia takich kwestii jak poznanie naukowe, rola nauki w relacji człowieka do przyrody i polityka ekologiczna państwa. Według autorki, w szkicach Załygina o nauce i postępie naukowo-technicznym widoczny jest nacisk na problematykę ekologiczną, a idee pisarza są bliskie koncepcji noosfery Wiernadskiego (s. 200). Jako remedium na braki poznania naukowego prozaik dowartościowuje poznanie przez literaturę, które charakteryzuje syntetyzm i bliskość empirii życiowej (s.

205-206). Zadaniem literatury ukierunkowanej proekologicznie, to znaczy reprezentującej „kulturę ekologiczną”, jest pomoc człowiekowi w określeniu swojego miejsca w strukturze bytów i wypracowanie etyki jego relacji z otoczeniem. Doktorantka naświetla także poglądy twórcy na temat wyznaczników polityki ekologicznej na poziomie państwowym, które określa jako utopijne. Twórczość *stricte* literacka Załygina została w rozważaniach przedstawiona na przykładzie *Powieści ekologicznej*. Autorka analizuje tu typ tzw. człowieka naturalnego, i jego zmagania z nieracjonalną polityką hydrologiczną władz. Projekty rozwiązań szeregu problemów etycznych, socjalnych, ekonomicznych i technicznych, ujawniających się w tle owych zmagania, skłaniają Badaczkę do stwierdzenia, że utwór Załygina może być przykładem „powieści noosferycznej” (s. 225). W moim przekonaniu ta ciekawa teza powinna być szerzej umotywowana, podobnie jak na dłuższy komentarz zasługuje opinia Walentina Kurbatowa na temat religijnych odniesień Załyginowskiej koncepcji postępu i roli człowieka w świecie (s. 227).

W rozdziale czwartym dysertacji (*Гибнущая Атлантида народной жизни в романе Романа Сенчина „Зона затопления”*) uwaga mgr Iwony Zdanowicz skupia się na bodaj najgłośniejszej powieści ostatnich lat poruszającej kwestie środowiska naturalnego – *Strefie zatopienia* Romana Sienczyna. Autor, przynależący do grupy tak zwanych „nowych realistów”, jest zwolennikiem literatury zaangażowanej i odpowiedzialnej, stawiającej przed sobą ważne społecznie zadania, kształtującej odbiorcę świadomego wyzwań współczesności, dlatego w pracy słusznie przedstawiono szerzej okoliczności wyłonienia się tego nowego nurtu literackiego, jego wyznaczniki oraz dyskusje towarzyszące jego formowaniu (s. 229-234). Celne jest także dostrzeżenie inklinacji dokumentalnych najnowszej prozy rosyjskiej. *Strefę zatopienia* Doktorantka określa jako próbę stworzenia współczesnego eposu – co zasługuje na obszerniejszą argumentację – i powołuje się na liczne wywiady pisarza objaśniającego intencje swojego dzieła. Oczywiście pojawia się także zestawienie utworu Sienczyna z Rasputionowskim *Pożegnaniem z Matiorą*, które obejmuje najważniejsze nawiązania i różnice. Może warto byłoby przedstawić stanowisko Doktorantki wobec istniejących

rosyjskich badań obydwu utworów pod tym względem, skoro w rozważaniach pojawia się także zagadnienie stosunku Sienczyna do estetyki socrealizmu.

Nie dość umotywowane jest dla mnie dołączenie do tekstu głównego szczegółowej tablicy, przedstawiającej spis największych sztucznych zbiorników wodnych w okolicznościach, kiedy wiele istotniejszych, z punktu widzenia argumentacji badawczej, informacji zostało zamieszczonych w przypisach. Ten niewątpliwie ciekawy i bogaty poznawczo materiał mógłby być zamieszczony na przykład w formie dodatku na końcu pracy.

Strefa zatopienia Sienczyna, według Doktorantki, może być także rozpatrywana w kategoriach wielkiego symbolu współczesnej Rosji, w której mimo upływu lat i przebytej transformacji ustrojowej ciągle aktualne są problemy bohaterów Rasputina. W tym sensie *Pożegnanie z Matiorą* jest wręcz architekstem dla utworu Sienczyna, jakby zakodowanym w *Strefie zatopienia* i koniecznym dla rozszyfrowania jej systemu znaczeniowego. Kwestie ekologiczne włączone w kompleks rozważań etycznych, kulturowych i społecznych są, jak się okazuje, ciągle niedocenione i zepchnięte na margines wielkiej polityki.

W zakończeniu Doktorantka podsumowuje działania badawcze i dokonuje swego rodzaju przeglądu ukazanych w części analitycznej pracy idei, stanowisk i działań, ze wskazaniem ich inspiracji czy nawiązań kulturowych. Podkreśla jeszcze raz aktualność problemów ochrony środowiska i potrzebę ich poruszania w literaturze, a zarazem perspektywę dalszych badań nad zagadnieniami zarysowanymi w danym opracowaniu. Autorka szkicuje tu pewien rozwój refleksji nad relacją człowiek – natura, jednak, w mojej ocenie, niepotrzebnie ogranicza się jedynie do stwierdzeń pojawiających się we wcześniejszych analizach, bez próby ich uogólnienia i kontekstualizacji. Można było nie tylko ukazać przejście od apologii postępu do krytyki bezkompromisowego rozwoju, ale objaśnić swoistą ewolucję estetyczną, towarzyszącą owym przemianom i wskazać mocniej ich tło kulturowe. Ciekawym zadaniem byłaby na przykład próba oznaczenia punktu krytycznego, momentu, w którym idea pracy socjalistycznej, przemieniającej stary świat w lepszą przyszłość, traci pozytywną konotację i zostaje zastąpiona obrazami deprecjacji wartości oraz degradacji przyrody.

Dołączona do pracy bibliografia jest obszerna i dobrze dobrana. Obejmuje szereg podstawowych z punktu widzenia badanej problematyki pozycji, opublikowanych głównie w języku rosyjskim, ale także po polsku i angielsku. Dobrym jej uzupełnieniem byłby tom artykułów *Poznanie i doznanie. Eseje z estetyki ekologii*, pod redakcją Marii Gołaszewskiej, Kraków: Universitas 2000. Nieco zaskakującym, chociaż już coraz częściej stosowanym w praktyce badawczej, zabiegiem jest korzystanie z wersji elektronicznej materiałów źródłowych w przypadku, kiedy wariant papierowy jest łatwo dostępny (mam na myśli dzieła Astafjewa czy Rasputina).

Nieco trudniejsza do oceny jest kwestia sposobu i zakresu wykorzystania literatury przedmiotu. Stosowany przez Autorkę, zapewne w związku z wyborem języka dyskursu i w pewnym sensie usankcjonowany przez nie zawsze jasną w tym względzie rosyjską praktykę literaturoznawczą, sposób nie pozwala określić, gdzie w tekście znajduje się cytata z innego opracowania naukowego, gdzie jego parafraza, a gdzie tylko odwołanie do cudzej tezy. Odpowiednie użycie skrótów: „cm.” i „cp.” na pewno rozwiałoby wyżej wyrażone wątpliwości. Tym bardziej, że w przypisach znajdują się czasem bardzo duże partie tekstu, które bywają powtórzone kilkakrotnie (niemal jednobrzmiące przypisy na s. 17, 77 i 95), a w przypadku niektórych szczegółowych informacji nie wskazano źródła (przyp. 30, s. 14; przyp. 41, s. 17).

Biorąc pod uwagę wspomniany stopień trudności podjętych działań badawczych, ogromny zakres materiałowy analiz i nowość proponowanej perspektywy eksploracyjnej pracę oceniam pozytywnie i wnioskuję o dopuszczenie p. mgr Iwony Zdanowicz do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Lublin, 7 grudnia 2018

Monika Sidor